

АКСІОПСИХОЛОГІЧНЕ ПРОЕКТУВАННЯ: КРИТЕРІЇ ТА ПОКАЗНИКИ

УДК 159.923

І. А. Гуляс

Актуальність дослідження визначає потреба вивчення способів особистісної самопобудови та самоздійснення, що спричинені логікою життєвого руху-поступу, організацією цілісного хронотопу життя. Ціннісний режим життя, енергетика психологічного часу (К. О. Абульханова-Славська, Т. М. Березіна), особливості ціннісно-цільового проектування (О. В. Васильєв, З. С. Карпенко, Т. М. Титаренко), антиципації (І. Д. Батраченко, В. П. Зінченко, О. Г. Рихальська, Є. А. Сергієнко) – це проблеми, які, незважаючи на своєчасність, ще й досі залишаються у віковій та педагогічній психології мало розробленими, а досліджень щодо прикладних і технологічних аспектів аксіопсихологічного проектування – недостатньо.

У вітчизняній психологічній літературі термін “аксіопсихологічне проектування” досі не використовувався. Радше можна говорити про його витоки, ніж конкретну теорію. Зазначений феномен є близьким та суміжним із поняттям “ціннісно-цільове проектування”, що згадується і частково розглядається у працях вітчизняних учених-психологів (О. В. Васильєв, З. С. Карпенко, Т. М. Титаренко). Наразі термін “аксіопсихологічне проектування” вживається в назвах дисертаційних досліджень із педагогічної та вікової психології, проте його дефініція у вітчизняній психологічній літературі не наводилася, а відтак не має достатнього методологічного, теоретичного й емпіричного обґрунтування. Проблема аксіопсихологічного проектування як окрема психологічна проблема раніше не розглядалась.

Мета статті – розкрити сутність поняття “аксіопсихологічне проектування”, виокремити його критерії та показники.

Феномен проектування впродовж останніх двох-трьох десятиліть зацікавив дослідників – філософів, психологів, істориків, теоретиків культури,

методологів проектування. Проте у суспільному відтворенні його важливість залишається недостатньо зрозумілою та осмисленою. Водночас і тепер інститут проектування є не менш значущим, а проектувальна діяльність, незважаючи на її масовість, – затребуваною. Зазначимо, що лише наприкінці ХХ ст. виникли питання щодо загальних методологічних проблем та завдань проектування; теоретики проектування почали усвідомлювати, що вирішення багатьох проблем, які постають в окремих його видах, упирається в осмислення у філософії і методології зазначеного феномену загалом.

Зрозуміло, що проект та проектування не є витворами лише сучасності. Вони були властиві людині як творчо діяльній істоті завжди, але не в тому спеціально виокремленому, автономізованому вигляді, в якому проект і проектування виникають сьогодні. Гносеологічний аналіз актів конструювання та теоретико-пізнавальних засобів, на яких будується феномен проекту, було проведено І. Кантом ще у ХVІІІ ст. Він уперше довів, що між емпіричною і теоретичною діяльністю існує творча сила продуктивної уяви, яка опосередковує ці когнітивні сфери актами конструктивізації. Звідси філософ зробив висновок про евристичну роль структур, нарисів, схем, що мають переваги інтуїтивних чинників трансформації емпіричного в абстрактно-теоретичне і навпаки [6, с. 73].

Проектування (від лат. *projectus* – кинутий уперед) у загальному розумінні – це науково обґрунтоване визначення системи параметрів майбутнього об'єкта або якісно нового стану існуючого проекту – прототипу, прообразу передбачуваного або можливого об'єкта, стану чи процесу в єдності зі способами його досягнення.

Інституціонально проектування уявляється у проектній діяльності, що утворює складну організовану систему взаємодії різних фахівців (конструкторів, художників, математиків, психологів та ін.), функціонально пов'язану із системами управління, планування, виробництва і, передусім, підготовкою особливої проектної документації, мовою якої передбачається бажаний та призначений до здійснення образ майбутнього об'єкта – речі,

предметного середовища, системи діяльності, образу життя тощо. Однак проектування не зводиться лише до інституціональної проектної діяльності.

Не менш значущим є і проектування в соціальній практиці, культурі та, зокрема, мистецтві. Проектування стає важливою характеристикою інженерної, соціологічної і художньої свідомості, основним змістом дизайну, організації матеріального середовища людини. Висуваються також ідеї щодо проективного стану культури загалом (К. Кантор, В. Сидоренко та ін.), реалізації проектною мовою найважливіших задумів цивілізації як такої [5, с. 76–86].

Проектування як діяльність, на думку В. П. Бедерханова і П. Б. Бондарева, містить певний інваріант послідовних мислительних операцій: позиційне самовизначення-аналіз ситуації – проблематизація – концептуалізація – програмування – планування [1].

Отже, стає очевидним, що проектність – визначальна стильова риса сучасного мислення, одна з найважливіших типологічних ознак сучасної культури чи не в усіх основних її аспектах, пов'язаних із творчою діяльністю людини. Проектністю пронизані наука (В. А. Лекторський, В. С. Штиршов та ін.), мистецтво (В. Ф. Сидоренко та ін.), психологія людини: в її ставленні до світу, соціального і предметного середовища, у формах споживання та творчості присутнє проектне переживання світу [11, с. 87–99].

У всесвітній філософській енциклопедії проектування визначається як “діяльність, під якою розуміється промислювання того, що повинно бути” [2, с. 835]. Виходячи з цього контексту, зазначимо, що проектування характеризують два моменти: ідеальний характер дії й її націленість на появу (утворення) чогось у майбутньому. За В. Далем, під проектуванням традиційно розуміють особливу діяльність, яка має на меті розробку проектів [2, с. 835].

Проектувати, з одного боку, означає “творити, здобувати щось нове”, з іншого, – це мистецтво наближення кращого майбутнього. С. Кримський у цьому контексті зазначає: “На початку III тисячоліття стає очевидним, що наше майбутнє є предметом не зазирання, а побудування, бо воно не приходить, а проектується” [6, с. 72].

Сучасне змістове наповнення терміна “проектування” і сфера його застосування суттєво змінилися. Ще донедавна проектування пов’язували переважно з інженерною діяльністю в галузі приладобудування, будівництва та розуміли як “задум, план, прообраз певного об’єкта”. Сьогодні його вважають особливим видом діяльності, яка охоплює всі ланки соціального організму. Так, наприклад, Г. Антонюк розглядає соціальне проектування як можливість спрямувати соціальні процеси й явища. На думку Ж. Тощенко, це неповне визначення, адже проектувати потрібно і конкретні об’єкти, а проектування соціального процесу або явища не обмежується лише визнанням такої можливості; проекти необхідно перетворювати, тобто реалізовувати їх у процесі соціального розвитку.

У сучасній педагогічній психології проектування розглядають як процес створення проекту-прототипу, прообразу передбачуваного чи можливого об’єкта, стану (О. Купенко, К. Ярьсько); попередню розробку основних етапів майбутньої діяльності суб’єктів навчання, педагогів (В. Безрукова); уміння розробляти їх плани роботи відповідно до заздалегідь передбачуваного кінцевого результату, особливу увагу приділяючи самостійній та творчій роботі (І. Волков); дослідження тенденцій і перспектив розвитку (М. Поташник); створення певного ідеального образу майбутнього з потрібними перевагами (Л. Гумецька); побудову можливої взаємодії із суб’єктами навчання, коригування якої здійснюють на основі педагогічного передбачення, прогнозування процесу взаємодії та його результатів (Ю. Кулюткін, В. Онушкін). І. Єрмаков, відповідно до сучасних методологічних, культурологічних положень, розглядає проектування як соціокультурний феномен, основними характеристиками якого є спрямованість цільових зусиль на: перетворення, формування і розвиток нових способів діяльності; майбутнє, що зароджується в мисленні та забезпечується завдяки рефлексії; розвиток проектованого об’єкта.

Щодо персонологічного проекту, то він безпосередньо залежить від структури ціннісної свідомості особистості. Через рефлексію потрібного,

належного, бажаного й ідеального формується структура персональної ціннісної свідомості. У результаті утворюється “остов” життєдіяльності, що є сукупністю універсальних, фундаментальних начал, які регулюють як життєтворчість соціуму, так і життєздійснення конкретної особистості. Інформативним є дослідження, проведене Дж. Батистою та Р. Олмондом, які вивчали співвідношення між самооцінкою та цінністю (сенсом) життя. Отримані дані дали підставу для висновку, що задовільний рівень самооцінки є необхідним, але не достатнім для наявності розвиненого відчуття сенсу: індивід з високою самооцінкою може мати низький показник сенсу життя, а з низькою – не може мати високого показника сенсу. Отже, можна зробити припущення, що позитивний життєвий сенс залежить від наявності певної гармонії між цінностями і цілями людини, з одного боку, та ролями і потребами соціальної структури, в якій вона перебуває, – з іншого.

Становлення світу цінностей реалізується на межі реального та бажаного, суцього і належного, наявного та потрібного. У ціннісному виборі відбувається “народження” людини як такої. Цінності, відповідно, задають загальну спрямованість інтересам і прагненням особистості; ієрархію індивідуальних переваг та зразків; цільову і мотиваційну програму; рівень домагань та престижних переваг; уявлення про належне і механізми селекції за критеріями значущості; міру готовності та рішучості (через вольові компоненти) до реалізації власного “проекту” життя.

Цінності виявляються і розкриваються через оцінки, які людина дає собі, іншим, обставинам тощо, через її вміння структурувати життєві ситуації, приймати рішення у проблемних та виходити з конфліктних ситуацій, через вибіркові лінії поведінки в екзистенційно і морально забарвлених ситуаціях, через уміння задавати та змінювати домінанти власної життєдіяльності.

Перш ніж здійснити важливу соціальну дію, доленосний учинок особа попередньо “програє” їх у думці. При цьому основою її мислительної діяльності є когнітивна модель соціальної реальності, що формується онтогенетично, у процесі соціалізації особи і засвоєння нею традиційних форм

поведінки та спілкування, зберігається в пам'яті й актуалізується в ситуаціях соціальної взаємодії. Оперуючи з когнітивною моделлю відображеної дійсності, мислення людини оцінює те, що відбувається, разом із процесами уяви розробляє проекти майбутніх дій і прогнозує наслідки їх реалізації.

Отже, здатність рефлексувати свої моделі реальності, аналізувати та критично перетворювати конфігурації їх значущих компонентів, розробляти і втілювати в життя проекти їх творчої реконструкції є основою аксіопсихологічного проектування особистості.

Зазначимо, що аксіологічна психологія особистості як новітня царина персонологічних студій відокремилась у самостійне поле досліджень порівняно, недавно – наприкінці 90-х років ХХ століття. Це відокремлення пов'язане, передусім, із працями З. С. Карпенко, яка запропонувала й обґрунтувала власну концепцію її предмета та методу (аксіопсихології особистості). Згодом, майже з перших номерів започаткування часопису “Психологія і суспільство” його редактор професор А. В. Фурман увів рубрику “Аксіопсихологія”, під якою опубліковано низку теоретичних та експериментальних робіт.

Проблеми, дотичні до аксіопсихологічного проектування, перебувають у фокусі уваги зарубіжних і вітчизняних учених-психологів – О. В. Васильєва, Е. В. Галажинського, Д. Н. Завалишиної, В. В. Знакова, З. С. Карпенко, Г. К. Радчук, Т. М. Титаренко та ін.

Свідому побудову особистістю індивідуального життя в науковій літературі описують за допомогою понять “проектування”, “програмування”, “планування”. Нам видається правомірним використання кожного з них, але у своєму власному значенні, що передбачає певні особливості. У перспективному баченні і формуванні образу майбутнього життя як певної цілісності на весь життєвий цикл або на порівняно далеку перспективу краще, на нашу думку, використовувати поняття “життєве проектування”, оскільки воно зберігає ідею ймовірного, попереднього, допустимого бачення розгортання життєвого процесу. Програмування більш жорстко задає параметри функціонування та

розвитку об'єкта і тому є важко здійсненним за перспективного бачення такого складного, суперечливого, динамічного процесу, як індивідуальне людське життя. Планування має значно обмежений для вирішення цього питання характер, оскільки передбачає високий рівень однозначності, конкретності, “прив’язане” до визначених термінів здійсненого запланованого [9, с. 306].

Життєві проекти людини в суспільстві пов’язуються із знаходженням нею свого призначення, соціальної ролі, статусу в референтній спільності. Конкретно йдеться про освітній рівень, вибір професії, створення сім’ї, референтного оточення, життєвих захоплень та форм дозвілля. У міру набуття зрілості постають проекти самовдосконалення й особистісного зростання (різні види компетентності, духовний, культурний, естетичний саморозвиток, актуалізація вищих потреб, здоровий спосіб життя). Якість цих життєвих планів і швидкість їх досягнення визначається рівнем життєвих домагань. Вони наближають людину до успіху та задоволеності собою як показників здоров’я особистості щодо самоповаги, прийняття себе, упевненості, відчуття перспективності, компетентності, уникнення комплексів і конфліктності.

Життєве проектування як психологічний процес може мати стереотипний характер та зводиться до простого конструювання вже апробованих технік побудови і здійснення життя. Вищий рівень даного процесу – творче проектування та здійснення життя, яке включає в себе процедуру конструювання, але не зводиться до неї. Така форма проектування пов’язана з відкриттям себе для себе; апробацією “неторованих шляхів” у житті; відходом від стереотипів у баченні і програмуванні життєвих подій у своєму майбутньому житті; використанням засобів та соціальних можливостей, що зароджуються й є ще не зовсім очевидними для масового сприйняття, а також власних, таких, які відкриваються у процесі творчого осмислення, особистісних ресурсів [9, с. 306].

Конструювання буття людиною відбувається на основі певної системи правил, кодифікацій, що діє в напрямку перетворювального покращання світу. У процесі пізнання, трансформації реальності здійснюється виокремлення

критеріїв значущого, пріоритетного, які становлять простір особистісних сенсів, інтерналізованих суспільних цінностей, трансцендентних духовних прагнень.

Здатність до проектування майбутнього певною мірою визначається особистісними рисами, схильностями і здібностями людини. Імовірно, існують певні особистісні утворення, опосередковані специфікою антиципації. Серед психологічних типів, описаних К. Юнгом, зазначено параметр, що характеризує особистісну організацію в часі. Сенсорний тип зорієнтовано на “тут і тепер”, поміркований – на майбутнє.

На думку Л. Регуш [10, с. 76], однією з особистісних рис, яку варто розглянути в цьому контексті, є цілеспрямованість людини. Цілеспрямованість складається з низки параметрів, серед яких важливо виокремити наявність далеких та близьких цілей і джерела їх появи. Серед останніх може бути потреба виходити за власні межі, тобто потреба у трансцендуванні, наявність ідеалів, відповідного рівня домагань тощо.

У побудові моделей майбутнього Т. М. Титаренко [3, с. 117] виокремлює такі психологічні критерії: схильність до самостійності чи орієнтація на патерналізм; рівень інтернальності у плануванні засобів досягнення поставлених цілей; усвідомлення та врахування власного особистісного потенціалу.

Отже, розглядаючи аксіопсихологічне проектування як особистісне новоутворення, що обумовлює ефективність саморозвитку як чинника досягнення акме і самоздійснення й є підґрунтям для створення цінностей, спробуємо виокремити його критерії і показники.

Критерієм прийнято називати ознаку, на основі якої відбувається оцінка, визначення чи класифікація чогось. Критерії задають розмірність розгляду певного явища, процесу. Водночас, щоб зафіксувати за виокремленим критерієм даний стан чи рівень розвитку досліджуваного явища чи процесу, необхідними є показники – характеристики, що перебувають у межах окресленої критерієм розмірності та надають можливість міркувати про зміни,

які відбуваються. Іншими словами, показники фіксують стан чи рівень розвитку досліджуваної реальності за виокремленим критерієм. Отже, будь-який критерій щодо певного показника є більш загальним. Водночас показники можуть характеризувати різнорівневі процеси й явища і, відповідно, за ступенем відображення інваріантного змісту вони також відрізняються один від іншого.

І. Ф. Ісаєв [4] зазначає, що загальні вимоги щодо виокремлення й обґрунтування критеріїв у теорії та практиці педагогічної освіти зводяться до того, що критерії повинні відображати основні закономірності формування особистості; за допомогою них повинні встановлюватися зв'язки між усіма компонентами досліджуваної системи, а якісні показники мають перебувати в єдності з кількісними.

Вектор вироблення критеріїв і показників та міра їх розробленості залежать від конкретного завдання дослідження [7; 8].

Критерії і показники розвитку аксіопсихологічного проектування мають задовольняти таким вимогам: розкриття критеріїв через сукупність показників та рівнів їх вияву, на основі яких можна міркувати про ступінь вираженості цих показників (власне якості не є вимірюваними, можна говорити про вимірювання виявів якостей); достатність для коректного фіксування якісної визначеності стану розвитку аксіопсихологічного проектування; відображення у критеріях і показниках динаміки розвитку аксіопсихологічного проектування; виразність (атрибутивність) критеріїв, показників та рівнів їх вияву, обумовлена складністю оцінюваного феномена.

Ми виокремили два інтегральних критерії розвитку аксіопсихологічного проектування – внутрішній і зовнішній. Основу внутрішнього критерію складає сформованість його структурних та функціональних компонентів. Цей критерій є суб'єктивним у тому сенсі, що в його якості виступає характер модельного уявлення про аксіопсихологічне проектування. Внутрішній інтегральний критерій виявляється через систему зовнішніх критеріїв.

Як зовнішній інтегральний критерій розвитку аксіопсихологічного проектування ми виокремлюємо ефективність саморозвитку як чинника досягнення акме і самоздійснення особистості. Цей критерій є об'єктивним, оскільки відображає реальні характеристики людини як суб'єкта саморозвитку. Зовнішній інтегральний критерій може бути подано системою спеціальних зовнішніх критеріїв, що надає можливість оцінювати рівень розвитку аксіопсихологічного проектування опосередковано, через змістові та динамічні показники процесу руху до акме і самоздійснення.

Теоретичний аналіз надав можливість виокремити систему конкретних зовнішніх критеріїв та показників аксіопсихологічного проектування:

ціннісну орієнтацію на самоздійснення, що розкривається через такі показники: сформовані цінності саморозвитку, саморозвиток як зміст діяльності, спрямованість на самовдосконалення;

оптимальність самореалізації і цілісність багатогранного існування людини, які виражаються через адекватну самооцінку особистісного потенціалу та рівень домагань, задоволеність досягнутим рівнем реалізації життєвих планів, гармонійність самореалізації в різних сферах життєдіяльності;

креативність у процесі саморозвитку, що виражається в таких показниках – творчості в діяльності, самостійності і незалежності, здатності осмислювати та трансформувати ситуацію з метою саморозвитку;

рефлексивну саморегуляцію, що має такі показники: внутрішній локус контролю, високий рівень толерантності і невизначеності, гнучкість в організації життєдіяльності.

Два останніх критерії – креативність у процесі саморозвитку та рефлексивна саморегуляція – в єдності характеризують не лише досягнутий людиною рівень акме, але й значною мірою ступінь його оптимальності в самореалізації та потенціал для подальшого самовдосконалення. Таким чином, можна вважати, що креативність і рефлексивна саморегуляція є одночасно критеріями та механізмами розвитку аксіопсихологічного проектування.

Рівень розвитку аксіопсихологічного проектування визначається з внутрішнього боку розвинутістю його структурних і функціональних компонентів, а із зовнішнього – ступенем вияву спеціальних зовнішніх критеріїв у процесі життєдіяльності людини. Отже, повний вияв критерію визначається наявністю всіх показників; вияв основних показників свідчить про необхідний рівень вияву критерію; виявлення одного показника (чи повна його відсутність) свідчить про відсутність цього критерію.

Уявлення про майбутнє є необхідною частиною життєвого шляху людини, оскільки вони утворюють суб'єктивний образ її розвитку. Майбутнє для людини є сферою, знання про яку конструюються, моделюються нею самою та великою мірою визначають те, що думає і робить людина тепер (мета щодо майбутнього визначає поведінку сьогодні).

Отже, образ власного майбутнього є особистісним надбанням, результатом внутрішньої діяльності людини та цілком залежить від особистості. Це означає, що людина сама створює своє майбутнє.

Можна стверджувати, що: аксіопсихологічне проектування визначається певною стійкістю, детермінуючи стратегію і тактику цілепокладання у процесі самоздійснення та самоактуалізації особистості; рівень розвитку в особистості аксіопсихологічного проектування є своєрідним індикатором її психічного й особистісного розвитку; ціннісне проектування як свідоме використання особистого потенціалу забезпечує оцінювання бажань та можливостей їх реалізації, здібностей і докладених вольових зусиль. Подальшу перспективу розробки проблеми вбачаємо у вивченні аксіопсихологічного проектування гендерного життєздійснення особистості.

Список використаної літератури

1. Бедерханова, В. П. Педагогическое проектирование в инновационной деятельности [Электронный ресурс] / В. П. Бедерханова, П. Б. Бондарев. – Режим доступа : www.benran.ru/Magazin/cgi-bin/Sb_01/pr01.exe?!29.

2. Всемирная энциклопедия : Философия / главн. науч. ред. и сост. А. А. Грицанов. – М. : АСТ, Мн. : Харвест, Современный литератор, 2001. – 1312 с.

3. Життєві домагання особистості : колективна монографія / [Титаренко Т. М., Лебединська І. В., Алікіна Н. В. та ін.]. – К. : Педагогічна думка, 2007. – 453 с.
4. Исаев, И. Ф. Профессионально-педагогическая культура преподавателя : учеб. пособие для студ. высш. учебных заведений / И. Ф. Исаев. – М. : Изд. центр “Академия”, 2002. – 208 с.
5. Кантор, К. М. Два проекта всемирной истории / Карл Моисеевич Кантор // Вопросы философии. – 1990. – №2. – С. 76–86.
6. Крымский, С. Б. Проектирование и трансформация социальных стратегий на рубеже тысячелетий / С. Б. Крымский // Collegium. – 2005. – №18. – С. 71–104.
7. Кузьмина, Н. В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения / Н. В. Кузьмина. – М. : Высш. шк., 1990. – 117 с.
8. Маркова, А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М. : Знание, 1996. – 308 с.
9. Мистецтво життєтворчості особистості : наук.-метод. посібник : у 2 ч. / [ред. рада : В. М. Доній (голова), Г. М. Несен (заст. голови), Л. В. Сохань, І. Г. Єрмаков (керівники авторського колективу) та ін.]. – К. : ВПОЛ, 1997. – Ч. 1 : Теорія і технологія життєтворчості. – 392 с.
10. Регуш, Л. А. Прогнозирование будущего / Регуш Л. А. – СПб. : Речь, 2003. – 352 с.
11. Сидоренко, В. Ф. Генезис проектной культуры / В. Ф. Сидоренко // Вопросы философии. – 1984. – №10. – С. 87–99.

Рецензент: кандидат психологічних наук Андрощук О. Ю.